

Posudek oponenta disertační práce paní Mgr. Daniely Kocmanové
„OSOBNOST ODSOUZENÝCH ŽEN DLE CHARAKTERISTIK DOTAZNÍKU TCI-R“
předkládané v roce 2022 na Katedře psychologie FF UK

I. Stručná charakteristika práce

Předložená disertační práce se zabývá osobnostními charakteristikami odsouzených žen, které dává do souvislosti s jejich kriminálními kariérami, agresí a kriminogenními riziky. Teoretickou část uzavírá přehled typologií ženských pachatelek trestné činnosti. Empirická část se opírá o jednu z uvedených typologií, dle autorky mimořádně vhodnou pro použití na populaci odsouzených, Cloningerův neurobiologický model temperamentu, též proto, že je možné jej použít též pro posuzování sklonu k poruchám osobnosti. Popis osobnosti je proto vztažen k temperamentovým a charakterovým škálám Cloningerova dotazníku TCI-R. Data ze souboru 286 odsouzených žen jsou použita pro srovnání obecné populace odsouzených žen, žen odsouzených za násilný trestný čin, a nakonec zvláštní skupiny žen odsouzených trestný čin vraždy. V práci je formulováno 10 hypotéz.

II. Stručné celkové zhodnocení práce

Disertační práce má dobrou úroveň jak po obsahové, tak i po formální stránce. Teoretická část přehledným způsobem shrnuje současný stav poznání na poli typologie pachatelek trestné činnosti. Argumentace je logická, opřená o solidní a všeobecně uznávaný teoretický základ, směřující ke speciálním poznatkům. V empirické části je srozumitelně popsán metodologický rámec, včetně výstižné charakteristiky použitých metod a jejich účelu. Členění práce je přehledné, vhodně zvolené formátování usnadňuje orientaci v textu, přehlednost zlepšují i tabulky a grafy. Obsah je velmi dobře srozumitelný, logicky vystavěný a přehledně uspořádaný. Výsledky naplňují předem stanovené cíle. Nadto je téma práce aktuální vzhledem k rostoucímu odsouzených žen v české vězeňské populaci, ale i v řadě dalších evropských zemích. Za mimořádně cenná lze považovat výzkumná doporučení, nabízející varianty dalšího výzkumného zaměření.

Nedostatky jsou většinou dílčího rázu. Oponent se vymezuje zejména vůči tvrzení, že výzkumný soubor odsouzených žen byl získán *metodou náhodného výběru*. Rovněž zjištěné *průměrné IQ* odsouzených žen ve výzkumném souboru, resp. medián, pohybující se jen těsně nad hranicí mentální retardace, v pásmu výrazného podprůměru, vyvolává otázky k použitelnosti zbylých dat, jež v práci nejsou dostatečně diskutovány.

I přes tyto dílčí nedostatky lze práci označit za nadprůměrnou jak z hlediska zpracovaného tématu a orientace v něm, tak z hlediska dalšího přínosu pro obor, kterým se zabývá.

III. Podrobné zhodnocení práce a jejích jednotlivých aspektů

1. Struktura argumentace.

Autorka podává srozumitelný přehled svého sdělení. Témata, z nichž vychází v teoretické části, řadí v logické návaznosti, kdy vede čtenáře od obecné charakteristiky kriminality žen přes přiblížení faktorů kriminální kariéry a kriminální recidivy žen, včetně generových faktorů agrese, až k osobnostním faktorům a typologiím pachatelek trestné činnosti, z nichž pro empirickou část práce vybírá model Claude Roberta Cloningera. Argumentace je logická, opřená o solidní a všeobecně

uznávaný teoretický základ, plynule směřující ke speciálním, v české literatuře méně známým nebo dříve jen sporadicky popsaným poznatkům. Výsledek je jednak přínosný, jednak čtenářsky zajímavý.

Práce neztrácí na přehlednosti ani v empirické části, kde je srozumitelně popsán metodologický rámec, včetně výstižné charakteristiky použitých metod a jejich účelu. Dále již se autorka věnuje charakteristice výzkumného souboru a zjištěným výsledkům, tak jak předeslala dříve.

Vzhledem k celkovému rozsahu práce je pochopitelné, že v části Diskuse nemohly být zohledněny všechny otázky, problémy a náměty, které s sebou práce přinesla. Je sympatické a přínosné, že se autorka rozhodla blíže se zabývat interpretací výsledků empirické části (část 9.1), stejně jako fakt, že si je vědoma i některých limitů provedeného výzkumu (část 9.2). Za mimořádně cennou lze považovat část 9.3 *Výzkumná doporučení*, nabízející celý trs variant dalšího výzkumného zaměření. Přeci jen však mohla a měla být blíže diskutována některá méně osvětlená témata, jako například:

- zda je možné zajistit skutečný náhodný výběr výzkumného souboru ;
- jaký byl účel měření inteligence a jaké dopady mají výsledky IQ testu na osobnostní část výzkumu. Blíže k tomu níže v části „Diskuse“.

Celkově je však výklad velmi dobře srozumitelný, logický, přehledně uspořádaný a zaměřený na cíl.

2. Diskuse

V textu je prezentováno několik tvrzení či skutečností, jež by si zasloužila připojení bližšího odůvodnění, případně diskusi, neboť v textu práce nejsou příliš pevně zakotvena:

a) Existence resocializačních programů specificky zaměřených na odlišnosti odsouzených žen

Autorka v úvodu - na str. 9 - tvrdí, že „*penitenciární programy zaměřené na práci s trestným činem či resocializační programy ve věznicích primárně s odlišnostmi vycházejícími z pohlaví odsouzených nepracují. Výjimkou je standardizovaný program FEDDO ... realizovaný ve Věznici Světlá nad Sázavou od roku 2019.*“ Takové vyjádření by mohlo evokovat, že kromě programu FEDDO nejsou ve věznicích systematicky poskytovány **jiné odborné intervence, jež by cílily na práci s trestným činem specificky pro odsouzené ženy**. Zde může hrát roli užší zaměření autorky na Věznici Světlá nad Sázavou, v níž působila, neboť pomíjí zejména tradici specializovaných oddílů, které byly (a stále jsou) určitou výkladní skříní terapeutického zacházení - zejména pak v době před vznikem tzv. standardizovaných programů. Je třeba připomenout zejména *Specializovaný oddíl pro odsouzené ženy s poruchou osobnosti, způsobenou užíváním návykových látek*, v němž se před téměř 25 lety podařilo vybudovat funkční terapeutickou komunitu se zaměřením na specifické potřeby odsouzených žen, nebo *Specializovaný oddíl pro odsouzené ženy s poruchami duševními a poruchami chování s individuálním zacházením*, oba ve Věznici a Ústavu pro výkon zabezpečovací detence Opava. Lze ovšem souhlasit s tvrzením, že je vhodné základnu programů specificky zaměřených na odlišnosti odsouzených žen dále rozšiřovat.

b) Náhodnost výběru výzkumného souboru

V subkapitole 6.3 *Sběr dat a použité metody* na str. 93 je uvedeno: „*Výzkumný soubor byl vybrán metodou náhodného výběru založeného na dobrovolnosti ... a tvoří jej prvotrestané ženy i kriminální recidivistky odsouzené za různě závažné delikty.*“ Je zřejmé, že autorka si je vědoma obtížnosti provedení pravděpodobnostního (náhodného) výběru ve vězeňském prostředí. Přesto se zdá být odvážným tvrzením, že výzkumný soubor byl vybrán náhodně, neboť podmínkou pro náhodný výběr

je skutečnost, že každý podsoubor dané velikosti má stejnou pravděpodobnost toho, že bude vybrán. Autorka sama uvádí, že odsouzené ženy mohly být motivovány k účasti osobní znalostí autorky, se snahou buď se v testových metodách prezentovat pozitivněji, nebo naopak agravovat. **Výzkumný soubor podmínku náhodného výběru nesplňuje.**

Bylo by spíše vhodné, aby problematika náhodného výběru byla otevřeně diskutována, včetně limitů pro závěry výzkumné práce, jež jsou v penitenciárním prostředí mimořádně obtížné a pochopitelné .

c) Výsledky měření inteligence

Autorka pro měření inteligence použila Vídeňský maticový test, pomocí kterého došla k závěru, že „průměrné IQ odsouzených žen je 74, s minimální hodnotou 43 a maximální 125. Minimální hranice 43 je dána limitem použitého výkonového testu, který nižší hodnoty dle dané normy již nerozlišuje.“ To jsou velmi nízké skóry, kdy IQ < 70 je označováno jako **mentální retardace**, IQ 70 – 79 pak jako **výrazný podprůměr / hraniční intelekt**, v dřívějším psychiatrickém pojetí též jako dg. „slaboduchost (či mírná duševní zaostalost)“. Může být sporné, zda je u populace s takto nízkým IQ vůbec možné interpretovat výsledky poměrně náročného osobnostního dotazníku (s položkami jako např. „42. Někdy mám pocit, jako bych byla součástí něčeho, co nemá žádné omezení či hranice v čase a prostoru“ apod.). Právě tak ale mohla být diskutována též možnost, zda není možné, že Vídeňský maticový test ve vztahu k vězeňské populaci nepodhodnocuje, neboť je vlastně poměrně obtížný.

Lze diskutovat též možnost, že inteligenční test může diferencovat cílový výzkumný soubor ve vztahu ke schopnosti porozumět otázkám výzkumu (tj. otázkám TCI-R). Pak by se test inteligence, zaměřený verbálně, mohl jevit naopak jako přínosnější než test neverbální, kulturně nezávislý.

d) Zvolená hladina významnosti

Pokud autorka předpokládá publikaci práce v zahraničním časopisu, jak uvádí, je k úvaze, zda by nebylo vhodnější zaměřit se na výsledky na hladině významnosti $\alpha = 0.01$ namísto 0.05.

3. Formální úroveň práce

Po formální stránce obsahuje předložená práce 186 stran textu včetně seznamu literatury (196 odborných titulů, z toho 131 v anglickém originálu, 4 ve slovenském jazyce a zbytek z českých zdrojů; seznam literatury obsahuje též odkaz na příslušné české zákony). Součástí je též 46 tabulek, 25 obrázků (grafů), formulář Anamnestický dotazník a formulář Souhlas se zpracováním osobních údajů. Celkový vzhled práce je přehledný a atraktivní, formátování usnadňuje orientaci v textu.

S bibliografickými odkazy pracuje autorka suverénně. Tam, kde je třeba, vhodně odkazuje do poznámek pod čarou. Svou všeobecně dobrou orientaci v tématu dokazuje i relevantně používanými zkratkami, syntaxí bibliografických odkazů, přepisy cizích slov apod.

Text je zpracován čtivě. Je téměř prostý pravopisných chyb a překlepů (výjimek potvrzujících pravidlo je jen málo, jako např. „bilogické“ namísto „biologické“ na str. 22, „chivlary“ namísto „chivalry“ na str. 37, opakování slova „dobrovolnosti“ na str. 93 a několik dalších).

V některých výrazech volí autorka tradičnější variantu dubletu (např. *disertace*), v jiných novější (diskuze). Obě formy jsou sice slohově neutrální a správné, avšak působilo by elegantněji, pokud by byl sloh i v tomto směru sjednocen (*disertace*, *diskuse* nebo *disertace*, *diskuze*). Rovněž je práce poněkud tradicionalisticky psána v autorském plurálu (v 1. osobě čísla množného), avšak použití tohoto stylistického prostředku je poměrně citlivé a nepůsobí rušivě. Až pokud by autorka uvažovala o další publikaci textu např. formou monografie, bylo by patrně vhodnější užít jiného stylu.

Uvedené poznámky jsou spíše na okraj, neboť celkově lze formální stránku práce považovat za velmi dobrou, nadprůměrnou.

4. Práce s prameny či s materiálem

Autorka se velmi přesvědčivě pohybuje v dané problematice. Svou práci opírá o základní autory a díla v oboru, a to jak v zahraničí, tak i v českém (československém) prostoru. Vzhledem k tomu, že Cloningerova teorie pochází z 80. let 20. století, je pochopitelné, že řada prací je staršího data. Zároveň však uvádí všechny podstatné publikace v oboru z posledních let. Se sekundárními prameny nakládá transparentně, celkově s prameny pracuje metodicky správně. Sběr dat je pečlivě popsán, způsob statistického zpracování dat odpovídá běžným požadavkům. Interpretace předložených výsledků vychází z empirického výzkumu.

5. Vlastní přínos

Autorka díky pečlivému teoretickému souhrnu dostupné literatury, stejně jako díky výsledkům z – v této oblasti – mimořádně velkého výzkumného souboru odsouzených žen, v nichž jsou zřejmé i její vlastní profesní zkušenosti na poli práce s odsouzenými ženami, pomohla zmapovat zatím méně probádanou oblast penitenciární psychologie a připravila půdu pro:

- nové perspektivy pro systematické odborné zacházení s pachatelkami (násilných) trestných činů s ohledem na jejich osobnostní charakteristiky, specifické potřeby a kriminogenní rizika,
- dobrou praxi forenzně-diagnostické psychologie,
- efektivitu při zavádění postupů na ochranu společnosti.

Téma je navíc vysoce aktuální i tím, jak v populaci odsouzených v posledních několika letech poměrně prudce přibývá odsouzených žen, včetně žen odsouzených za násilné trestné činy, a to jak v České republice, tak i v řadě dalších evropských zemích.

Za cennou lze považovat *výzkumná doporučení*, nabízející varianty dalšího výzkumného zaměření.

IV. Dotazy k obhajobě

1. Dotazník osobnosti TCI-R popisuje osobnost v dimenzích temperamentu a charakteru. Bylo by možné výsledky z dotazníku TCI-R využít v plánování psychoterapie nebo jiného typu intervence / programu s odsouzenými ženami?

2. Ve vězeňském prostředí je – z mnoha organizačních, právních či etických důvodů – jen obtížné zajistit náhodný výběr výzkumného souboru. Jaká řešení připadají v úvahu?

3. Autorka v diskuzní části na str. 148 uvádí, že další výzkum by mohl ověřit souběžnou validitu dotazníku TCI-R s jiným osobnostním dotazníkem. Jaký osobnostní dotazník by to měl / mohl podle jejího mínění být a co by mohlo být přínosem takového srovnání pro vězeňskou praxi?

V. Závěr

Předběžně klasifikuji předloženou disertační práci jako *prospěla*.

20. 3. 2022

PhDr. Václav Jiříčka, Ph.D.